

Preek gehouden op 23 oktober
in de Westerkerk Amsterdam
over Jeremia 14: 1-10.19-22 en Lucas 18: 9-14
door ds. Riekje van Osnabrugge

Die gelijkenis van de farizeeër en de tollenaar is de meesten van ons zo bekend, dat we die - voor we het weten - haast automatisch horen binnen een overzichtelijk kader van veroordelend moralisme van goed en fout. En als je niet oplet wordt het nog gevaarlijker: de pochende farizeeër, die zal wel het jodendom representeren met al zijn regels, en de tollenaar die zich klein maakt en zich schuldig voelt, die staat voor het christendom, of liever nog: de zondebewuste protestant. En dat zijn wij dan.

Natuurlijk weten we dat bij dergelijke onzorgvuldige of zelfs kwaadaardige lezing het gevaar van antisemitisme op de loer ligt - er is zelfs christelijke theologie geweest die volgens dit schema redeneerde. Natuurlijk denken wij in onze tijd niet zo, al zien we in onze samenleving hernieuwde pogingen om Jodenhaat aan te wakkeren. Ik zeg het nog maar weer eens hardop: Jezus, zoals die ons is overgeleverd in de evangeliën, was Joods. Lucas lijkt te schrijven voor de jonge christelijke gemeente, van Joodse en niet-Joodse afkomst, her en der in het Romeinse Rijk. Hij wil zijn lezers ervan doordringen dat de kerk onwrikbaar is geworteld in de heilsgeschiedenis van Israël. Jezus, zo schrijft Lucas, leefde en sprak vanuit de Tora. Hij koos vaak de kant van de outcasts: armen, vrouwen, zieken, en kon enorm fel te keer gaan tegen mensen die vanuit superieure religieuze posities anderen de maat namen of veroordeelden. Hij legde als rabbi nadruk op de komst van het Rijk van God waarin mensen samen leven voor Gods liefdevolle aangezicht: menswaardig, barmhartig en genadig. Daarmee contrasterende scherpstijpende farizeeën lijkt Lucas vooral op te voeren om Jezus' boodschap helderder voor het voetlicht te krijgen.

Een Farizeeër en een tollenaar gingen in Jezus' gelijkenis elk naar de tempel om te bidden. Beiden waren redelijk welgesteld. Farizeeën golden vooral als zeer wetsgetrouw en vroom en hadden veel aanzien, al krijgen ze er bij Lucas dus vaak van langs. En dan die belastinginners t.b.v. de Romeinse bezetter: ze stonden alleen al vanwege hun werk voor de vijand in een verkeerde reuk. Tollenaars betaalden de Romeinen voor het recht om namens hen belasting te innen onder de Joodse inwoners. Ze konden daardoor snel in de verleiding komen om meer op te halen dan de Romeinen eisten, dan hielden ze er zelf ook nog wat aan over. Erg geliefd waren ze dus niet bij het gewone volk.

Voor alle duidelijkheid: Lucas schrijft elders in zijn evangelie dat sommige tollenaars zich door Johannes lieten dopen na diens oproep zich te bekeren. En Lucas schrijft ook dat Jezus niet alleen at met tollenaars, maar ook met Farizeeën, ook met vooraanstaande en rijke. De kwalificatie farizeeër of tollenaar zegt dus niet alles over iemand als persoon. Ze figureren in Jezus' gelijkenis als twee contrasterende personages. In het begin nog gelijkwaardig: ze gaan elk op naar de tempel om te bidden. In de woorden van psalm 84 waarmee wij de dienst begonnen: ze gaan naar het huis waar God Zijn Naam en eer heeft laten wonen bij de mensen. (Vergelijkbaar met zoals wij naar de kerk gaan, denk ik er dan achteraan.) Of het nu uit plichtsbesef is of uit diepgevoeld verlangen. Aan de buitenkant valt aan hen, aan ons, niet te zien hoe we in het leven staan: sociaal, graaierig, delend, egocentrisch, vol eigendunk of met een gevoel van minderwaardigheid. Of we rekening houden met oordelen van anderen, of juist zelf andere mensen diskwalificeren. Wij, zij...ze staan er allebei. Wat zoeken zij in de tempel? In psalmtermen: zij, wij, gaan staan voor het aangezicht van God. Even buiten de gewone orde, uit op een rechtstreekse ontmoeting met God. In het gebed.

Farizeeër, dat betekent in het Aramees iets als: afgezonderd. Zo tekent Jezus hem ook: hij staat daar bij zichzelf te bidden. Direct distantieert hij zich op alle fronten van alles en iedereen. Hij begint met God te danken voor wat hij NIET is: niet roofzuchtig, onrechtvaardig, overspelig...Hij overtreedt immers geen enkele wet, in tegenstelling tot de rest. Hij is dan ook volkomen rechtvaardig in eigen ogen. Hij dankt God dat hij ook niet is als die tollenaar daar in de verte. Vervolgens somt hij voor God op wat hij meer doet dan strikt noodzakelijk volgens de Joodse wet: hij vast wekelijks twee dagen en geeft niet alleen het voorgeschreven tiende gedeelte van de opbrengst van zijn landerijen, maar van alles wat hij heeft. Deze man wijdt echt zijn leven aan het zich houden aan de wet. Die tienden zijn voor de tempel en indirect dus ook voor de armen, het vasten is gericht op de eigen inkeer. Eerlijk gezegd zou ik niet weten wat er mis is met zo in het leven staan. Geen belasting ontduiken, geen mazen in de wet handig naar je hand zetten, veel van je bezit weggeven, vaak stilstaan bij wat er toe doet. Een voorbeeldig en achtenswaardig mens.

Maar wie goed christelijk is opgevoed, weet dat we veel meer nog zouden moeten willen lijken op die ander, die deemoedige tollenaar. Hij staat ook apart. Hij maakt letterlijk de ervaren kloof zichtbaar tussen die man met de hoogstaande moraal en hemzelf. Om te beginnen deugt hij al niet in diens ogen, en we horen de tollenaar dat ook over zichzelf zeggen. Een geïnternaliseerd besef van afstand. Geen dankgebed bij hem, geen blik omhoog. Het enige wat hij met zijn hele lijf nederig uitbrengt is: "God, wees mij, zondaar, genadig!" We hebben er geen idee van, hoe zijn zonden er uit

zien. Behalve dat je zijn werk in dienst van de Romeinen een zonde-per-definitie kunt noemen. Dat is fijn overzichtelijk. Tuurlijk noemt hij zichzelf een zondaar. Maar waarom precies? En wat weet trouwens die farizeeër daarvan?

In onze huidige tijd vinden wij het in het algemeen behoorlijk ingewikkeld om onszelf zondig te noemen. Want wie dat doet, bekent schuld. En wie schuld bekent, moet boeten. Of toch minstens excuses maken. Zo werkt het in ieder geval in de samenleving. Bij de parlementaire enquête over de Groninger gaswinning, de toeslagenaffaire, ons koloniale verleden, in de politiek, in het bedrijfsleven, maar ook in een rechtszaak over een collectieve vechtpartij waarbij iemand gedood is, in een vechtscheiding, #me-too-issues... Ieder weegt zijn of haar woorden op een goudschaaltje, anders komen er dure financiële consequenties van. Schuld erkennen maakt kwetsbaar.

De tollenaar, al bij voorbaat veroordeeld door de farizeeër en de maatschappij, staat daar volkomen afhankelijk van hoe God hem wil zien. Hij noemt zichzelf een zondaar en...vraagt om genade. Doet een beroep op God, wellicht ook weer indachtig psalm 84: "Want God, de HEER, is een zon en een schild. Genade en glorie schenkt de HEER, zijn weldaden weigert Hij niet aan wie oprecht hun weg gaan." Open en eerlijk zijn over je slechte kanten en daden, daar berouw over hebben, om genade vragen, kan opluchten, ruimte geven, de afstand tot de ander verkleinen. Zo is ook die tollenaar een voorbeeldig figuur.

Hier maak ik een uitstapje naar onze eerste lezing volgens het Bijbelrooster dat ik volg. Een schrijnende beschrijving van een land waarin mens en dier, de hele natuur geteisterd worden door droogte. In de Hoorn van Afrika, in het Midden-Oosten, in Irak en Iran kennen ze dit maar al te goed. Wetenschappers wijten de extreme droogte nu o.a. aan klimaatverandering, indirect door de opwarming van de aarde mede door onze uitputting ervan, t.b.v. onze westerse levensstandaard. Het volk Israël, bij monde van de profeet Jeremia, wijt het aan zichzelf en ervaart de droogte als straf. "God, wij hebben tegen u gezondigd, maar verstoot ons toch niet! Doe het niet, omwille van Uw Naam." God lijkt afwezig, hoogstens op doorreis. De afstand tot God is immens!

Ook al ervaren wij de ellende in de wereld denk ik niet meer als straf van God, er is hier en daar wel sprake van een gevoel van schuld, van verantwoordelijkheid. En ook wij doen toch wekelijks in de kerk een beroep op God. Heer ontferm U! Uiteindelijk leven we allemaal onder Gods genade.. Hier ligt wellicht een parallel met die tollenaar: "God, wees mij, zondaar, genadig!" Erkennen van de eigen fouten is het begin van herstel van de

relatie met God. De tollenaar laat zien dat niet alleen de wet dient gevolgd, zoals de farizeeër plichtgetrouw doet, maar ook dat de psalmen, de profeten de weg wijzen! Dat je niet kunt bidden om ontferming zonder ook je eigen handelen te veranderen, lijken we overigens nog wel eens te vergeten. Lucas laat in het midden of die tollenaar zijn leven gaat veranderen....

En zo keer ik weer terug naar de gelijkenis. Veel van de farizeeër herkennen en waarderen we wel. Ik heb een sterk vermoeden dat wij zoals we hier zitten, ook voor het overgrote deel niet zijn zoals zoveel anderen in onze stad: we zijn geen crimineel, voeren geen ramkraken uit, moorden niet, tillen de belasting niet, toch? Van ons, christenen, is bekend dat wij bovengemiddeld veel aan goede doelen geven, veel vrijwilligerswerk doen, ons hard maken voor het milieu. Daar hoeven we ons niet voor te schamen, dat wij deugen, in het algemeen, toch? Veel van ons kunnen vermoedelijk veel zogeheten vinkjes achter onze naam zetten, die zorgen voor een betere positie in de samenleving dan veel anderen, zonder dat het onze eigen verdienste is. Ik doel nu op die 7 vinkjes van geprivilegieerden zoals Joris Luijendijk die in zijn gelijknamige boek beschrijft: hoogopgeleid, woonachtig in de Randstad, geboren uit minstens een ouder van Nederlandse afkomst, ABN-sprekend, een witte huid, (hetero-zijn noemt Luijendijk dan nog, dát weet ik niet zo gauw van u... en man...oké...) Onze wieg godzijdank stond niet in Pakistan, of in Sudan, of in Nieuw-West, om willekeurig wat plekken te noemen, God daarvoor danken voelt dan weer lastiger, al kunnen we ons daar wel dankbaar voor voelen.

Dat de farizeeër opsomt waar hij dankbaar voor is, is best herkenbaar dus. En ook wat hij allemaal doet voor God en de armen is enkel lovenswaardig. En toch...aan het eind van de gelijkenis kantelt het beeld. Jezus zegt over de tollenaar dat die naar huis ging als iemand die rechtvaardig is in de ogen van God, en de farizeeër niet. Wat ging er mis?

Hier niet ver achteraan komt het verhaal van die kleine tollenaar Zacheüs in Jericho. Die graag Jezus wilde zien en door Jezus uit de boom wordt geplukt om hem bij zich thuis te ontvangen. Het valt op dat de omstanders wel mopperden dat Jezus ging eten bij een zondig mens, maar dat Zacheüs ging staan, net als die farizeeër van vanmorgen. En doodleuk somt hij op wat hij allemaal doet: ik geef de helft van wat ik heb aan de armen (dat is nog eens iets anders dan een tiende) en als ik iemand iets heb afgeperst, vergoed ik het viervoudig. Ik vertel dit hier omdat Jezus hierna tegen Zacheüs zegt dat zijn huis redding ten deel is gevallen. Jezus noemt Zacheüs zelfs kind van Abraham (dé rechtvaardige bij uitstek). Ik noem het dan ook meten met twee maten als we de farizeeër verwijten dat hij staat te pochen over zijn onberispelijke levenswandel. Dat lijkt uiteindelijk dus niet het springende punt in de gelijkenis.

Wat wil Lucas zijn jonge gemeente, ons toch vertellen? De hele gelijkenis wordt voorafgegaan door deze zin: "Met het oog op sommigen die zichzelf rechtvaardig vinden en anderen minachten, vertelde Jezus deze gelijkenis." Dat zou kunnen slaan op schijnheilige farizeeërs, of op zijn leerlingen die elkaar of anderen de maat nemen. Maar ook nog breder, als pastorale aanwijzing: op mensen binnen de jonge gemeente van Christus die zichzelf rechtvaardig vinden en anderen minachten. En dan kan het zomaar ook op ons slaan. Ook wie naar eigen oordeel goed leeft en zelfs meer doet dan nodig, zoals die farizeeër, is daarmee niet per definitie een rechtvaardige in de ogen van Jezus. Als zo'n houding ertoe leidt dat we daarmee een ander die we niet eens kennen, superieur op verre morele afstand van onszelf zetten, ontbreekt het essentiële: de erkenning dat we in Gods Rijk samen leven van Gods genade.

Jezus beëindigt zijn gelijkenis met de conclusie: want wie zichzelf verhoogt, zal vernederd worden, maar wie zichzelf vernedert, zal verhoogd worden. In hoofdstuk 14 gaf Jezus dat nog als tip aan rijke Farizeeën die al ellebogend probeerden de beste plek aan tafel te krijgen. Als je niet af wilt gaan in de ogen van anderen, wanneer je je plek moet afstaan aan een hoger geachte kun je je maar beter bescheiden opstellen. Hier lijkt de zin een diepere betekenis te krijgen. Jezelf verhogen, hoger plaatsen dan een ander: dat is niet aan de orde voor wie oprecht deel wil hebben aan het Rijk van God. Jezelf vernederen lijkt mij: afstappen van je hoge eigendunk die een afstand in stand houdt tot mensen om je heen die je niet eens kent.

In Gods Rijk staan mensen naast en bij elkaar, open en eerlijk, uiteindelijk allemaal levend uit Gods genade. In de kerk, als gemeente, kunnen we dat vast oefenen. En in elk geval, om te beginnen, ervan zingen:

"Dat niemand hen kleineert
die Gij wilt maken groot,
voor wie Gij hebt geslaakt
de boeien van de dood.
Opdat wij zouden staan
vrij voor uw aangezicht,
getekend met uw Naam en leven in uw licht."

Amen